

Suzana Miovska-Spaseva

Dosežki in protislovja v razvoju šolstva in pedagogike v socialistični Makedoniji (1945–1990)

Povzetek: Štiri desetletja in pol razvoja vzgoje in izobraževanja v socialistični Makedoniji so imela v zgodovini makedonskega šolstva posebno mesto in pomen. V le nekaj letih po koncu narodnoosvobodilne vojne so bili postavljeni temelji nacionalnega sistema vzgoje in izobraževanja, ki se je vse do osamosvojitve leta 1991 intenzivno razvijal in širil v okvirih enotnega sistema federativne Jugoslavije. Njegov idejni temelj je bila marksistična teorija znanosti, ki je določala cilje, načela ter vsebino vzgojno-izobraževalnega dela na vseh šolskih stopnjah.

V prispevku obravnavamo značilnosti razvoja šolstva in pedagogike v Makedoniji v času nastajanja socialistične družbe. V analizi se osredotočamo na dosežene uspehe, pa tudi na omejitve in protislovja sistemskih reform na področju izobraževanja v tem času. Pri tem se sklicujemo na izvirne dokumente, na podlagi katerih sta se oblikovali izobraževalna politika in praksa v tedanji republiki in v katerih so predstavljeni osnovni postulati jugoslovanske marksistične pedagogike, ob tem pa tudi elementi drugih pedagoških teorij, ki so vplivale na konceptualizacijo, organizacijo in metodiko dela v makedonskih šolah v času socializma.

Ključne besede: razvoj šolstva v Makedoniji, jugoslovanska marksistična pedagogika, socialistična vzgoja in izobraževanje

UDK: 37(091)

Znanstveni prispevek

Dr. Suzana Miovska-Spaseva, redna profesorica, Univerza sv. Cirila in Metoda Skopje, Filozofska fakulteta, Pedagoški inštitut, Bul. Goce Delčev 9a, 1000 Skopje, Makedonija; e-naslov: suzana@fzf.ukim.edu.mk

Uvod

Več desetletij trajajoče obdobje socialistične družbe v Makedoniji v okviru nekdanje Jugoslavije je bilo izjemnega pomena za razvoj njenega šolstva in prosvete. S svojim sodelovanjem v narodnoosvobodilni vojni si je makedonski narod prvič v svoji zgodovini in po več stoletjih prizadevanj za nacionalno in družbeno svobodo izbral lastno državnost, s čimer so bili ustvarjeni tudi pogoji za nastanek nacionalnega sistema vzgoje in izobraževanja. Razvoj slednjega je potekal po enakih temeljnih načelih in etapah, ki so bili tudi sicer značilni za izobraževanje v jugoslovanski federaciji, a z izrazitejšo intenzivnostjo, očitno zlasti v prvih letih po koncu druge svetovne vojne. To je bilo namreč obdobje ekspanzije in naglega preseganja prosvetne zaostalosti v Makedoniji. Nobena druga družbena dejavnost v državi se v tem obdobju ni razvijala tako hitro in dinamično kot prav vzgojno-izobraževalna (Kamberski 1994, str. 6), saj je bila ne nazadnje tudi osnovni dejavnik družbenega, ekonomskega, kulturnega in znanstvenega napredka Makedonije. Njena poglobljena značilnost je bila neprestano in hitro povečevanje števila ter vrst vzgojno-izobraževalnih institucij, pa tudi vključenost otrok, mladih in odraslih vanje.

Z nekoliko bolj umirjenim tempom se je razvoj sistema vzgoje in izobraževanja nadaljeval tudi naslednja desetletja, vzporedno z njim pa so nastajale tudi osnove pedagoške znanosti. Njeni začetki sicer segajo pod okrilje sovjetske pedagogike, njena teorija socialistične vzgoje in izobraževanja pa je bila odvisna od politike ter ideološko zaznamovana z marksističnim znanstvenim pogledom na svet. V tem prispevku bomo naredili kratek pregled razvojne poti pedagoške znanosti v socializmu, nato pa z izvirnimi, zlasti takratnimi programskimi dokumenti prosvetne politike v Makedoniji identificirali osnovna načela vzgojno-izobraževalnega sistema, kot so se tudi povsem praktično manifestirala pri pedagoškem delu v makedonskih šolah.

Pregled razvoja pedagogike in pedagoškega raziskovanja

Podobno kot na področju šolstva so se tudi na področju pedagoškega raziskovanja v Makedoniji odražale splošne razvojne značilnosti jugoslovanske federacije.

V prvem desetletju po koncu druge svetovne vojne je bila pedagoška znanost v Makedoniji, tako kot v širši jugoslovanski skupnosti, slabo razvita. Kot ugotavljajo raziskovalci in pričevalci iz tega obdobja, takrat namreč še ni bilo nobene znanstvenoraziskovalne institucije, prav tako pa tudi ni bilo strokovnjakov, ki bi se ukvarjali s tovrstno dejavnostjo na področju izobraževanja in vzgoje (Potkonjak 1977, str. 183). Izjema so bile katedre na Filozofskih fakultetah, čeprav tudi tam ni bilo dovolj možnosti za razvoj pedagoške znanosti (prav tam). Na katedri za pedagogiko Filozofske fakultete v Skopju, katere začetki segajo v leto 1946, ko je bila ustanovljena ta najstarejša visokošolska institucija v Makedoniji¹, sta vse do začetka šestdesetih let prejšnjega stoletja pedagoške discipline poučevala dva učitelja in prav toliko asistentov (Temkov idr. 2006, str. 97). Če torej upoštevamo, da je vse do osvoboditve Makedonije in ustanovitve Filozofske fakultete v Skopju obstajala izjemno skromna znanstvenoraziskovalna tradicija na področju vzgoje in izobraževanja (prav tam, str. 98), je mogoče reči, da v tem najzgodnejšem povojnem obdobju v Makedoniji tako rekoč ni bilo niti institucij niti v njih zaposlenih, ki bi se resneje ukvarjali z znanstvenoraziskovalnim delom, prav tako pa ni bilo niti možnosti ter ustreznih pogojev, da bi se to lahko intenzivneje razvijalo, saj so bili pedagoški delavci angažirani zlasti pri reševanju osnovnih težav povsem praktične narave (širjenje mreže šol, usposabljanje učnega kadra v osnovnih in srednjih šolah, priprava učnih načrtov in izobraževalnih programov, učbenikov ipd.). Tudi zato je bilo mogoče leta 1955, ob desetletnici izhajanja revije *Prosvetno delo*, tj. prve in najpomembnejše makedonske revije za vzgojo in izobraževanje, v njej zaslediti oceno, da »pri nas še vedno nimamo v zadostni meri organiziranega in sistematičnega znanstvenoraziskovalnega dela in prav tako ne utrjenih temeljev, da bi lahko dobro posploševali nove izkušnje iz naše pedagoške prakse« (Deset godini ... 1955, str. 340).

V takšnih razmerah se je izhod iskalo v sovjetski pedagoški in marksistični filozofski teoriji ter v programu komunistične partije in njenih drugih dokumentov (Angeloska-Galevska 1998, str. 91). Cilji, načela in vsebine vzgojno-izobraževalnega dela so se na vseh šolskih stopnjah gradili na idejnih podlagah marksizma, ki je bil razumljen kot »znanstvena teorija, razrednoosvobodilna ideologija in revolucionarna praksa delavskega razreda« (Damjanovski 1985, str. 28). Z namenom, da vzgojo in izobraževanje osvobodijo ostalin »meščanske šole« in »buržoazne ideologije«, so se makedonski pedagoški delavci obrnili k sovjetski pedagogiki, ki je veljala za edino znanost o socialistični vzgoji (Angeloska-Galevska 1998, str. 92). Pri njej so iskali in našli smernice za razvoj metodologije pedagoškega raziskovanja tudi raziskovalci v širši jugoslovanski skupnosti. O tem denimo priča referat Vladimirja Mužića, ki ga je ta predstavil na enem od simpozijev v šestdesetih letih prejšnjega stoletja in v katerem avtor poudarja, da je bilo »od osvoboditve do približno 1952. leta [...] delo pedagogov na področju metodologije omejeno na prevode poglavij, ki so bila

¹ Filozofska fakulteta v Skopju je bila kot podružnica Filozofske fakultete v Beogradu ustanovljena leta 1920 v tedanji Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Njeno delo je bilo prekinjeno z začetkom narodnoosvobodilnega in antifašističnega boja, nato pa se je visokošolska tradicija nadaljevala v Ljudski republiki Makedoniji z ustanovitvijo nove Filozofske fakultete leta 1946, ki je bila tudi prva visokošolska ustanova poznejše makedonske univerze v Skopju.

posvečena pedagoškim metodam v posameznih sovjetskih učbenikih pedagogike« (Mužic 1963, str. 354). Celo po sporu uradne jugoslovanske partijske in državne politike z informbirojem leta 1948 je *naklonjenost* do sovjetske pedagogike ostala nespremenjena. Argument za to je mogoče najti denimo v *Zakonu o Univerzi v Skopju* (1949), ki je določal, da »ta najvišja znanstvena in izobraževalna ustanova v Ljudski republiki Makedoniji znanstveno sodeluje in izmenjuje znanstvena spoznanja, dela ter publikacije z drugimi univerzami v FLRJ ter s tujimi univerzami, zlasti s tistimi iz SSSR in držav ljudske demokracije« (Zakon za univerzitetot ... 1949, 2. člen).

Glede na dejstvo, da so bile v teoretsko-metodološkem pogledu naloge pedagogike izpeljane iz operativnih stališč partijskih in državnih organov, zapisanih v posameznih političnih dokumentih (programih, resolucijah ipd.), sta za njen razvoj v tem obdobju značilna apologetstvo ter odsotnost kritičnega pristopa (Angeloska-Galevska, 1998, str. 94–95).

Razmere se začnejo postopno spreminjati konec petdesetih in na začetku šestdesetih let prejšnjega stoletja, ko pride, po besedah Potkonjaka (1977), do »delne streznitve od vplivov sovjetske pedagogike« (prav tam, str. 185) ter sprejemanja metodoloških spoznanj empirično-induktivne »buržoazne pedagoške metodologije« (prav tam). V naslednjih desetletjih je bilo zato mogoče v Makedoniji zaznati pozitiven razvojni trend na področju pedagoškega raziskovanja. Ta se je denimo odražal v pričakovanju izobraževalne politike, da se bo pedagoško raziskovanje dejavno vključevalo tudi v praktično izvajanje šolskih reform, ter v dejstvu, da se je znanost, pa čeprav še vedno razmeroma sramežljivo, vse bolj razumelo v funkciji zagotavljanja napredka v praktičnem vzgojno-izobraževalnem delu. S tem so tesno povezana prizadevanja za hitrejši razvoj metodologije pedagoškega raziskovanja, »predvsem njenih raziskovalnih tehnik in instrumentov«, s čimer bi bilo mogoče preseči »slabosti, povezane s t. i. deduktivno in normativno pedagogiko« (Koprovski 1985, str. 2). Hkrati se je povečevalo tudi število znanstvenih delavcev ter delavcev s pedagoškega področja. K temu je prispevala zlasti katedra za pedagogiko na Filozofski fakulteti v Skopju, ki je razširila in poglobljala svoje znanstvenoraziskovalno delo: povečalo se je število učiteljev z znanstvenimi nazivi; ob koncu petdesetih in na začetku šestdesetih let so bile na Filozofski fakulteti uspešno zagovarjane prve doktorske disertacije s področja pedagoških znanosti; z akademskim letom 1980/81 so se začeli izvajati podiplomski programi pedagogike, leta 1983 so bila uspešno zaključena prva magistrska dela, do leta 1990 je nato naziv magistra pedagoških znanosti pridobilo 11 kandidatov, kar 14 pa jih je doktoriralo.² Ob tem se je okrepilo tudi sodelovanje znanstvenoraziskovalnih delavcev iz Makedonije na zveznih strokovnih in znanstvenih srečanjih, povečevalo pa se je tudi število znanstvenih in strokovnih prispevkov, objavljenih v reviji *Prosvetno delo* (Temkov idr. 2006, str. 96–99). Vse našete dejavnosti so prispevale k razvoju pedagoške znanosti v Makedoniji, pa tudi k napredku na področju pedagoškega dela v vzgojno-izobraževalnih institucijah.

² Podatki o številu magistrskih in doktorskih del so bili pridobljeni iz centralne evidence Filozofske fakultete v Skopju.

Teoretične osnove sistema vzgoje in izobraževanja

V splošnem so bila načela, po katerih se je vzpostavljala vzgojno-izobraževalni sistem Ljudske republike Makedonije, pozneje Socialistične republike Makedonije, pod neposrednim političnim vplivom in so se tudi sprejemala na kongresih zveze komunistov. Partija je v svojih resolucijah določala vzgojne cilje, iz teh pa je nato Zavod za napredek vzgoje in izobraževanja formalno izpeljal operativne naloge in programe ter jih tudi izvajal od zgoraj navzdol. Poleg tega so resolucije za seboj potegnile tudi spremembe zakonodaje, na podlagi le-teh pa so nastale spremembe v učnih načrtih ter programih. Tako je bil npr. skladno z *Resolucijo Zvezne skupščine o razvoju vzgoje in izobraževanja na samoupravni podlagi* (1970) spremenjen *Zakon o srednješolskem izobraževanju SR Makedonije* (1970), nato pa je republiški Zavod za napredek šolstva pripravil učne načrte ter programe srednješolskega izobraževanja, ki so začeli veljati s šolskim letom 1974/75 (*Sredno obrazovanje ... 1973*).

Te partijske direktive in odredbe je povzemala ter citirala tudi pedagoška znanost v Makedoniji, saj je bila, skupaj s šolo, zavezana izgradnji edinstvenega modela političnega mišljenja in ravnanja. Njena idejna podlaga je bila marksistično-leninistična vzgojna teorija, ki je prežemala celotno šolanje učencev, od osnovne šole do univerze. »Ustvariti je treba razmere za vse širše in vse bolj sistematično marksistično izobraževanje,« je leta 1975 v Titovem Velesu poudaril tedanji predsednik Jugoslavije Josip Broz Tito (Bezić 1978, str. 25). Prav te razmere se je v Makedoniji uresničevalo s konceptualno vzpostavljenostjo in idejno-politično zasnovanostjo celotnega vzgojno-izobraževalnega dela.

V nadaljevanju bomo skušali identificirati ključna načela, ki so teoretično utemeljena z marksistično pedagoško teorijo in na podlagi katerih je bil zasnovan sistem vzgoje in izobraževanja v Makedoniji v 45 letih njegovega socialističnega razvoja.

Demokratični pristop k izobraževanju

Marksistična pedagogika je pripisovala velik pomen vzgoji in izobraževanju delavskega razreda, saj je izhajala iz prepričanja, da sta močno orodje njegovega osvobajanja. Ker politično razsvetljevanje množic zahteva večjo splošno kulturo, je bila po osvoboditvi ena od najpomembnejših nalog prav dvig kulturne in izobrazbene ravni prebivalstva. Da bi ta cilj tudi dosegli, je bilo že od same vzpostavitve sistema vzgoje in izobraževanja v Makedoniji šolanje brezplačno, osnovnošolsko izobraževanje pa obvezno. Idejno-družbeno pa začenja povojni sistem vzgoje in izobraževanja v Jugoslaviji nastajati že v času narodnoosvobodilne vojne, ko so bili oblikovani temeljni postulati nove prosvetne politike, v kateri so se izrazile zlasti demokratične težnje:

- dostopnost vseh šol in drugih organiziranih oblik vzgoje in izobraževanja za vse otroke, mladino in odrasle, ne glede na njihov socialni in ekonomski položaj, narodno ali versko pripadnost;

- zavzemanje za načelo enakopravnosti narodov in narodnosti v vzgoji in izobraževanju;
- zagotavljanje pouka v maternem jeziku (Krneta 1978, str. 111).

Po osvoboditvi je bil položaj Makedonije na področju izobraževanja in prosvete izjemno slab. O tem priča podatek, da je bilo leta 1945 nepismenih 75 % prebivalcev, starejših od deset let, po podatkih iz popisa prebivalstva leta 1948 pa je bilo 48,8 % prebivalcev, starejših od deset let, brez kakršne koli formalne izobrazbe (Statistički godišnik ... 1968, str. 6). Zato so bili sprejeti ukrepi za obnovo šolske strukture, kakršna je bila pred vojno, pa tudi za njeno širjenje in bogatenje z novimi vzgojno-izobraževalnimi institucijami, od predšolske ravni do izobraževanja odraslih.

Skladno z načelom izobraževanja v maternem jeziku so se že v obdobju narodno-osvobodilne vojne ter ASNOM-a³ v Makedoniji poleg mreže šol z makedonskim učnim jezikom ustanovljale tudi šole z učnimi jeziki narodnih manjšin (albanskim, turškim, srbohrvaškim). Tako je že leta 1944/45 delovalo 60 osnovnih šol z albanskim učnim jezikom, ki jih je obiskovalo 3975 učencev pod vodstvom 104 učiteljev, 3334 učencev je pod vodstvom 49 učiteljev obiskovalo 37 šol s turškim učnim jezikom, dva učitelja pa sta na dveh šolah poučevala 186 učencev v srbohrvaškem jeziku (Jurukova 1990, str. 91). V naslednjih letih se je mreža šol širila tudi na preostalih stopnjah izobraževanja: leta 1947 se je tako začel proces ljudskega izobraževanja v maternem jeziku na srednješolski stopnji (Zlatku 1985), od leta 1952/53 so se na višji ravni v albanskem in turškem jeziku usposabljali učitelji nižjih razredov osnovnih šol, od leta 1958 dalje pa tudi učitelji višjih razredov osnovne šole ter srednješolski učitelji (Pedagoška akademija ... 1972). V času razvoja socializma v Makedoniji se je delež učencev teh narodnosti stalno povečeval in leta 1974/75 je znašal 26,2 % (Kamberski 1994, str. 80).

Družbeni značaj izobraževanja

Eno od temeljnih načel, po katerih je štiri desetletja in pol potekal razvoj vzgojno-izobraževalnega sistema v Makedoniji, je njegov družbeni značaj. Načelo je bilo uveljavljeno še pred dokončno osvoboditvijo države, ko je predsedstvo ASNOM-a na seji 8. januarja 1945, opirajoč se na temeljna določila *Resolucije o značaju družbenih odnosov*, sprejelo sklep o ukinitvi vseh zasebnih šol in prepovedi njihovega delovanja (Veljanovski 1987, str. 36–37). S tem je bila onemogočena kakršna koli zasebna iniciativa v procesu institucionalizacije sistema vzgoje in izobraževanja. Družbeni značaj izobraževanja v Makedoniji je določala tudi prva *Ustava Ljudske republike Makedonije* iz leta 1946 (Ustav na NRM ... 1947), to načelo pa se je nato ohranilo vse do osamosvojitve države leta 1991. Do petdesetih let prejšnjega stoletja so bile šole povsem v pristojnosti države, zaradi česar je ta

³ ASNOM je kratica, ki pomeni *Antifašističko Sobranie na Narodnoto Osloboduvanje na Makedonija* (Antifašistični svet narodne osvoboditve Makedonije). To je bil vrhovni in izvršni organ ljudske oblasti federalne Makedonije, konstituiran 2. avgusta 1944 v samostanu Prohor Pčinjski.

imela tudi pravico odločati o vseh ključnih vzgojno-izobraževalnih vprašanjih, kot so denimo določanje ciljev in nalog, ustanavljanje šol in drugih prosvetnih ter kulturnih ustanov, predpisovanje učnih načrtov, programov in pravilnikov o organizaciji vzgojno-izobraževalnega dela, zagotavljanje materialnih razmer ter finančnih sredstev za delo šol, zaposlovanje in odpuščanje učiteljev ipd. (Kamberski 1994, str. 44–45). To kaže na uveljavljenost centralističnega sistema upravljanja, ki se seveda odraža tudi v organizaciji dela šole kot državne institucije. Po tretjem plenumu Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije konec leta 1949 (Petranović idr. 1983, str. 484) sta družbeni položaj in vloga vzgoje in izobraževanja v Makedoniji dočakala spremembe v smeri deetatizacije in demokratizacije, kar se kaže predvsem v decentralizaciji pristojnosti državnih organov ter v uvajanju organov družbenega upravljanja šolstva in prosvete (denimo šolskih odborov, svetov) (Kamberski 1994, str. 58–60).

Ločenost šole od religije

Znano stališče Karla Marxa, utemeljitelja marksizma, da je religija »opij za ljudstvo« (Zlebnik 1983, str. 151), je postalo sestavni del enega od najpomembnejših načel sovjetske in jugoslovanske pedagogike – tj. načela antireligiozne vzgoje. To je postalo najpomembnejši postulat tudi v organizaciji šolstva in prosvete v socialistični Makedoniji. S prvo *Ustavo Ljudske republike Makedonije* (1947, 37. člen) se je vzpostavila formalna ločitev šole od cerkve, nakar se je ta sekularni značaj izobraževanja ohranil več desetletij. Omeniti je treba, da je bil v prvem uradnem osnovnošolskem učnem načrtu iz leta 1944, ki ga je sprejelo predsedstvo ASNOM-a (Hristov idr. 1984, str. 238), kot tudi v *Začasnem načrtu in programu* iz leta 1945 (Zbornik dokumenti ... 1964), verouk oziroma verski pouk še vedno vključen kot fakultativni učni predmet v prvih štirih razredih osnovne šole; program je pripravila verska oblast, potrdila pa ga je prosvetna oblast. A že v naslednjih programskih dokumentih osnovne šole izbirnih religioznih vsebin ni več mogoče zaslediti. Marksistično izobraževanje in oblikovanje »znanstveno-materialističnega pogleda na svet« (Nastaven plan i programa ... 1966, str. 7) kot dva od pglavitnih ciljev vzgoje in izobraževanja mladih ne potekata le z uvajanjem marksističnih učnih vsebin, ampak tudi kot usposabljanje za kritično marksistično vrednotenje vseh preostalih vsebin, s čimer postane vpliv drugih idejnih usmeritev, vključno z religioznimi, povsem onemogočen.

Cilji in naloge vzgoje in izobraževanja

V socializmu je imelo vprašanje vzgojnih ciljev in nalog – kot eno od najkompleksnejših in najodgovornejših vprašanj pedagoške znanosti – ideološko-politični značaj in pomen. Sledilo je družbenemu razvoju in spremembam v organizaciji in upravljanju družbenih odnosov, čeprav so nekateri cilji in naloge ostali nespremenjeni: »Mladina mora spoznati in razvijati našo revolucionarno tradicijo, saj se tako mlade generacije povezujejo z najsvetlejšo dediščino socialistične revolucije skozi ves socialistični razvoj,« je poudaril predsednik SFRJ, Josip Broz Tito, v svojem govoru

na Desetem kongresu Zveze komunistov Jugoslavije in dodal: »Trajne vrednote, ki jih je ustvarila naša revolucija, so neizčrpen vir socialistične vzgoje mladine – za krepitev bratstva in enotnosti naših narodov in narodnosti, jugoslovanskega socialističnega patriotizma, internacionalizma, borbenosti in požrtvovalnosti.« (Deseti kongres SKJ ... 1974, str. 51) Naštete vrednote so zares obstale, saj jih srečamo še v formulacijah ciljev idejno-vzgojnega delovanja med mladimi 15 let pozneje, ko se je jugoslovanska federacija sicer že bližala svojemu koncu. Na znanstvenem srečanju, ki je bilo v Skopju posvečeno idejni vlogi vzgojno-izobraževalnega dela, je denimo Potkonjak (1989) poudaril naslednje naloge, vsebine in področja le-tega: marksistično izobraževanje, razvijanje jugoslovanskega socialističnega patriotizma ter negovanje bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti, samoupravna socialistična opredeljenost mladih, razvijanje medosebnih odnosov ter odnosa do dela in dolžnosti ter do družbene lastnine (prav tam, str. 44–47).

Mnoge od teh ciljev in nalog ni težko odkriti niti v uradnih dokumentih, s katerimi je bilo urejeno vzgojno-izobraževalno delo v socialistični Makedoniji. Formulacije vzgojnih ciljev je mogoče srečati v prvih dokumentih Poverjenišтва za prosveto, resornega organa predsedstva ASNOM-a, ki so bili namenjeni konsolidaciji in institucionalni preobrazbi osnovnošolskega izobraževanja v Makedoniji. V prvem od teh dokumentov z naslovom *Začasni načrt izobraževanja in usposabljanja v osnovnih šolah*, ki ga je Poverjenišтво za prosveto izdalo 30. septembra 1944, je tako v formulacijah vzgojnih ciljev mogoče prepoznati nekatere od naštetih sestavin oziroma načel (Hristov idr. 1984, str. 235):

- znanstvenost: »[...] da učenca seznanj z našo stvarnostjo [...]«;
- kolektivnost: »[...] da postane član kolektiva, v katerem ni prostora za sebične in individualistične težnje [...]«;
- trajnost: »[...] da učenca usposobi za uporabo peresa in knjige ne le, dokler je učenec, ampak tudi pozneje [...]«;
- skupnost, bratstvo in enotnost: »[...] da učenca seznanj s stvarnostjo drugih bratskih narodov; ga navdihne z duhom našega boja, ki ni ločen, ampak povezan z bojem drugih bratskih narodov Demokratične federativne Jugoslavije [...]« (prav tam).

Pozneje je med razvojem socialistične družbe očitno ponavljanje teh istih ciljev, ki jih v bolj ali manj modificirani oziroma integrirani obliki srečamo v zakonskih in programskih dokumentih. Na primer v *Splošni programski strukturi*, tj. učnem načrtu in programu za osnovno šolo iz leta 1973, kjer je vzgojni cilj zapisan z besedami: »Samoupravna socialistična družba išče mnogostransko, svobodno in humano osebnost, ki je sposobna opravljati svoje funkcije v zapletenih okoliščinah življenja in dela.« (Osnovno učilište ... 1973, str. 5) Načelo skupnosti, bratstva in enotnosti se tudi čez 30 let ni spremenilo, prav tako ostaja kolektivnost, pri čemer se poudarek daje »skladnosti osebnih in družbenih interesov«, znanstvenost pa ima jasno usmeritev: »usvojiti marksizem in njegov znanstveni pogled na svet [...]« (prav tam).

Ideja kolektivnosti se je kot eden glavnih postulatov marksistične teorije izobraževanja v jugoslovanski skupnosti udeleževala z negovanjem in razvijanjem skupnosti, bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti. Jugoslovanska mladina se je tako oblikovala v duhu tega največjega dosežka narodnoosvobodilne borbe in revolucije, ta pa ji pomeni zagotovilo za stabilnost jugoslovanske federacije (Bezić 1978, str. 25–27).

Tudi v Makedoniji sta bila bratstvo in enotnost dve od najpomembnejših nalog v vzgoji socialistične samoupravne osebnosti. Tako z neuradnimi kot uradnimi državnimi dokumenti je bilo poskrbljeno, da so učni predmeti in vsebine omogočali razvoj bratstva in enotnosti ter skupnosti narodov in narodnosti v Makedoniji in Jugoslaviji (Angelovski 1985, str. 97). To se je udeleževalo predvsem z učnim procesom in skoraj ni bilo učnega predmeta ali področja, pri katerem to ne bi bilo primarna vzgojna naloga (Nastaven plan i programa ... 1950; Nastaven plan i programa ... 1966; Sredno obrazovanje ... 1973), enako pa je veljalo tudi za obšolske in izvenšolske dejavnosti učencev, denimo medšolska srečanja, delovne akcije, športna tekmovanja, kulturne prireditve, izlete, ekskurzije, taborjenja ter druge oblike srečevanja pionirjev in mladine.

Široko splošno izobraževanje

Leninova misel, da »postaneš komunist šele, ko svoj spomin obogatiš z znanjem vsega bogastva, ki ga je doseglo človeštvo« (Žlebnik 1983, str. 254), ponazarja, kako velik pomen je marksistična pedagogika pripisovala intelektualni vzgoji, usvajanju sistematiziranega znanja ter širokemu teoretičnemu izobraževanju, ki naj bi zagotovilo oblikovanje izobraženih pripadnikov socialistične družbe. Zato je bil cilj vzgoje v Socialistični republiki Makedoniji razvijanje »vsestranske« ali »mnogostranske« osebnosti (Nastaven plan i programa ... 1966; Osnovno učilište ... 1973), dosegalo pa se ga je v šolah, ki so učence sistematično izobraževale s pomočjo poučevanja širokega izbora učnih vsebin in velikega števila učnih predmetov. Za programe v teh šolah je bil torej značilen enciklopedizem, kar je vodilo do preobremenjenosti učencev. Prav to je bil tudi razlog za več vsebinskih sprememb v osnovnošolskem izobraževanju (v letih 1957, 1959, 1966, 1972 in 1980) (Bezdanov 1979, str. 30–33), ki so bile namenjene bodisi korekciji števila delovnih dni in ur bodisi uvajanju oziroma ukinjanju posameznih področij in oblik pouka. Eden od temeljnih razlogov za prvo reformo osnovnošolskega izobraževanja ob koncu petdesetih let prejšnjega stoletja, ki je prinesla nove učne načrte in programe osemletne osnovne šole, je bil »preobremenjenost učnih programov in njihova neskladnost s psihofizičnimi zmoglostmi učencev« (Angelovski 1985, str. 88). Cilj popravkov učnih načrtov in programov leta 1966 je bil »zagotoviti večje število ur za nekatere učne predmete, ki jih zahtevajo praksa in sodobne družbene potrebe« (prav tam, str. 89). Leta 1972 se je v Makedoniji ponovno spremenila vsebina osnovnošolskega izobraževanja, pri čemer je eden od razlogov za uvedbo nove programske strukture spet preobremenjenost učencev (prav tam, str. 92). Lahko bi torej trdili, da izvedene reforme – vsaj ko je šlo za osnovnošolsko izobraževanje – niso prinesle temeljitih sprememb, v učnih programih pa se je v času socialističnega razvoja makedonskega šolstva

in izobraževanja odražala primarna težnja po usvajanju bolj ali manj obširnega korpusa znanja.

Enciklopedični značaj izobraževanja je tesno povezan še z nekaterimi drugimi značilnostmi učnih programov makedonskih šol v času socializma. Programi so bili namreč pretežno zaprtega tipa, predpisani *od zgoraj* in šolam niso omogočali veliko manevrskega prostora, čeprav je bilo po spremembah leta 1959 in 1966 (Nastavni planovi i programi ... 1960; Nastaven plan i programa ... 1966) občinam in šolam omogočeno, da učni načrt dopolnjujejo glede na specifične potrebe lokalne skupnosti. Hkrati se je vse do začetka devetdesetih let v makedonskih šolah izvajalo unificirane in »sociocentrično usmerjene« programe, kar pomeni, da izhodišče vzgoje ni bil otrok, ampak interesi socialistične družbe (Kamberski 2000, str. 66). To denimo potrjujejo značilnosti učnih programov iz leta 1980, po katerih se je daljše časovno obdobje izvajal pouk od četrtega do osmega razreda osnovne šole (Opšta programska struktura ... 1981). V tako usmerjenih programih se izobraževanje obravnava bolj kot »družbena, državljanska dolžnost, ne pa kot ena od osnovnih individualnih pravic. To je pristop, po katerem država odloča, kakšno osebnost potrebuje za zadovoljitev lastnih potreb, in ne, kakšna osebnost naj se avtonomno razvija po svojih lastnih zmožnostih, potrebah in interesih. Država s svojimi organi določa cilj in vsebine izobraževanja, s programi pa ne določi le, kaj bo predmet poučevanja, ampak tudi to, v kolikšnem obsegu in po kakšnem vrstnem redu se bo kaj obravnavalo ipd. Vse to so strogo predpisane sestavine programa, ki jih šola in učitelj kot izvajalca ter učenec kot neposredni udeleženec nimajo pravice spreminjati.« (Kamberski 2000, str. 67)

Učenec kot subjekt vzgoje

Vsestransko razviti graditelji socializma zavestno usvajajo znanje (Žlebnik 1983, str. 254–255). Znana Leninova spoznavna triada, tj. »od živega opazovanja k abstraktnemu mišljenju ter od tod k praksi« (Bognar in Matijević b. l., str. 9–10), je vzpostavljala teoretsko osnovo sovjetske didaktike, ki je, po mnenju nekaterih avtorjev, v jugoslovanskem prostoru prevladovala še 30 let po koncu druge svetovne vojne (prav tam, str. 5). Načelo zavestnega usvajanja znanja je bilo v makedonskih šolah privzeto že v prvi etapi povojnega razvoja, z vidika metodike pouka pa se je vztrajalo pri uporabi učnih metod, ki imajo raziskovalno-ustvarjalni značaj, kar pomeni, da učencem ni treba posredovati gotovega znanja, ampak ga morajo sami odkrivati (Rakovodstvo za učitelite ... 1945, str. 5).

Načeli zavestnosti in aktivnosti nista značilni le za marksistične teorije pouka, ampak tudi za druge teoretične tokove, ki jih je mogoče zaslediti na področjih organizacije in metodike vzgojno-izobraževalnega dela v makedonskih šolah. V prvih uradnih dokumentih, ki imajo normativni, programski in didaktično-metodični značaj in s katerimi so se vzpostavljale osnove novega koncepta šole v Makedoniji, je tako mogoče prepoznati elemente socialne pedagogike, pragmatične pedagogike, delovne šole in didaktičnega modela kompleksnega pouka (Angelovski 1985, str. 87; Kamberski 1994, str. 66).⁴

⁴ Zanimiv je podatek, da se je kompleksni pouk v Makedoniji promoviral še 13 let po tem, ko je bil v Sovjetski zvezi uradno ukinjen leta 1932 (Enciklopediski rečnik pedagogije ... 1963, str. 399).

V uradnih dokumentih prve makedonske vlade, ki so bili izdani leta 1945, je mogoče zaslediti tudi formulacije zahtev po reformi stare šole, ki so tako rekoč identične tistim, ki jih je v knjigi *Šola in družba* zapisal John Dewey kot glavni predstavnik pragmatistične pedagogike (Dewey 1949). Tako denimo v enem od dokumentov lahko preberemo: »Eden od prvih in najpomembnejših ciljev, ki mu morajo slediti učitelji v novi makedonski šoli, je povsem preobraziti, reorganizirati staro šolo, jo podvreči pravi revoluciji«, tako da se pretvori »iz šolske ustanove v del družbenega življenja, iz knjižne v družbeno šolo.« (Kamberski 1994, str. 65) V teh besedah ni težko prepoznati Deweyjevih prizadevanj za »globoko in popolno preobrazbo tradicionalne šole,« ki bi morala postati »embrionalna oblika družbenega življenja«, »kraj, kjer otrok živi« (Dewey 1935, str. 15–19).

Podobne analogije je mogoče prepoznati tudi v odnosu do položaja učenca v učnem procesu. Deweyjeve znane besede o potrebi po kopernikanski revoluciji, po kateri bo otrok postal kot sonce, okoli katerega se bodo gibala izobraževalna sredstva, in središče, okoli katerega se bodo lahko organizirali (Dewey 1935, str. 20), je mogoče v skoraj identični obliki najti v programskem dokumentu Poverjenišтва za prosveto pri predsedstvu ASNOM-a: »Zdaj bi se moral pojaviti novi Kopernik, ki bi premestil pedagoško središče, tako da bi učenec, ki je bil doslej planet, postal sonce, okoli katerega bi se gibali šolski program, tedenski razpored ur, šolski red, higiena in vse, kar se še dogaja v šoli. Ta novi Kopernik bo v naši šoli novi makedonski učitelj.« (Kamberski 1994, str. 66)

Programski dokumenti v povojnem obdobju so zagovarjali tudi načela aktivnosti, funkcionalnosti ter samoaktivnosti, ki so bila pod izrazitim vplivom Kerchensteinerjeve delovne šole (Angelovski 1985, str. 87). Prepoznati pa je bilo mogoče tudi didaktični model kompleksnega pouka, ki je bil zastopan v prvem in drugem razredu osnovne šole, kjer sicer »izgubljajo posamezni učni predmeti [...], a prihaja do izraza celovit proces študija objektivne stvarnosti, ljudske in družbene sredine« (Rakovodstvo za učitelite ... 1945, str. 25).

Četudi ne tako eksplicitno, je mogoče vpliv pragmatistične pedagogike in posameznih tokov t. i. nove šole opaziti v nekaterih uradnih dokumentih, povezanih z reformo osnovnošolskega izobraževanja, ki je v Makedoniji potekala v šestdesetih in zgodnjih sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, pa tudi v programskih dokumentih iz poznih sedemdesetih let, v katerih se je razglabljalo o kakovosti pouka ter skušalo na tem področju doseči napredek.

V strateških usmeritvah dolgoročnega razvoja in reforme vzgoje in izobraževanja v republiki je tako mogoče pod površjem ideoloških fraz identificirati nekatere sestavine, ki kažejo na že omenjene tokove (Bezdanov 1979):

- individualni pristop k pouku;
- spremembe tradicionalne organizacije pouka in šolskega življenja v smeri večje aktivnosti učencev in uporabe sodobnih učnih metod in sredstev;
- spremembe na področju discipliniranja, ki gredo v bolj sproščeno smer: »Tradicionalen, zakonsko predpisan sistem je nujno treba zamenjati z edinstvenim pravilnikom hišnega reda ter z medosebnimi delovnimi in pedagoškimi odnosi med učitelji, učenci in drugimi zaposlenimi, ki omogočajo skupno presojo in so

deležni verifikacije v samoupravnem organu šole, kamor so vključeni starši in drugi predstavniki družbene skupnosti.« (Prav tam, str. 132);

- spremembe vloge učitelja: ta naj bi namesto predavatelja in arbitra pri ocenjevanju znanja ter vedénja učencev postal organizator, posrednik, svetovalec in pedagoški sodelavec: »Dosedanjo predvsem predavateljsko in vlogo učitelja kot arbitra pri ocenjevanju znanja in vedénja je treba nadomestiti z vlogo organizatorja in posrednika pri usvajanju le osnovnega znanja, z vlogo svetovalca pri izboru virov in metod samostojnega učenja ter z vlogo pedagoškega sodelavca, ki skupaj z udeleženci – obiskovalci postavlja standarde posameznikovega vedénja in humanih medosebnih odnosov.« (Prav tam, str. 133)

V teh istih priporočilih je poudarjeno, da se je nujno treba odločno boriti proti vsem »tujim, za marksizem in socializem nesprejemljivim pojavom, pa tudi proti vplivom meščanskega liberalizma« (prav tam). Najbrž tudi zato vsa zgoraj opisana priporočila, pa tudi tista iz zgodnejših obdobj, niso našla poti v prakso in šole v Makedoniji tudi v naslednjem desetletju najpogosteje niso odstopale od svoje običajne tradicionalne didaktično-metodične artikulacije pouka. Tudi v času razvoja socializma so tako v makedonskih šolah prevladovali frontalno učno delo, prenos gotovega znanja in njegovega memoriranja, avtoritarnost učiteljev, receptivnost in pasivnost učencev – torej značilnosti, ki ustvarjajo podobo tradicionalne šole in pouka (Kamberski 2000, str. 68).

Sklep

Če socialistični razvoj pedagogike in šolstva v Makedoniji ovrednotimo z današnje časovne distance, je mogoče reči, da je šlo za obdobje doseganja impresivnih rezultatov, v katerem je prišlo do višje kulturno-prosvetne ravni prebivalstva, pomembnih konceptualnih, strukturnih in organizacijskih sprememb v vzgojno-izobraževalnem sistemu, a hkrati tudi do protislovij ter razkoraka med teoretično zasnovanimi in deklarativnimi zahtevami na eni in njihovo praktično realizacijo na drugi strani. Pedagoška znanost je bila v funkciji ustvarjanja državne izobraževalne politike in osmišljanja reformskih ukrepov, katerih cilj je bil napredek vzgoje in izobraževanja. Pogosto pa ti ukrepi niso presegli okvirov tradicionalnih rešitev in so bolj ali manj prispevali samo k manjšemu izpopolnjevanju ter posodabljanju razmer. Tudi zato je pedagoška znanost v tem obdobju prenašala breme nakopičenih teoretično-metodoloških dilem pri reševanju vzgojno-izobraževalnih problemov.

Celovito gledano to obdobje pomembno prispeva k razvoju vzgoje in izobraževanja v državi, saj vzpostavlja trdne temelje, ki so še danes vgrajeni v izobraževalni sistem neodvisne Makedonije: dostopnost šolanja, neselektivnost, pravica do izobraževanja v maternem jeziku, sekularnost izobraževanja. To so značilnosti, ki kažejo na demokratizacijo izobraževanja, če ga primerjamo z razmerami v Makedoniji pred drugo svetovno vojno, in omogočajo kontinuiteto razvoja vzgojno-izobraževalnega sistema v državi. A hkrati je ta sistem, ki se je v Makedoniji gradil skoraj pet desetletij, obremenjen tudi s partijskim in ideološkim monizmom, ki prežema

šolsko delo in pedagoško znanost v celoti, s tem pa omejuje svobodo mišljenja in delovanja učencev ter prosvetnih in znanstvenih delavcev. To je dediščina, ki se je je nova država, Republika Makedonija, želela čim prej osvoboditi ter z odpiranjem k pluralizmu in tržni ekonomiji razvoj svojega vzgojno-izobraževalnega in sistema in pedagoške znanosti zapeljati v drugo smer.

Literatura in viri

- Angeloska-Galeska, N. (1998). *Kvalitativni istraživanja vo vospitaniето i obrazovanieto*. Bitola: Kiro Dandarо.
- Angelovski, K. (1985). Sadržinata i programskata struktura na osnovnoto obrazovanie i vospitanie. V: N. Andovska (ur.). *Vospitaniето i obrazovanieto vo Makedonija (1943–1983)*. Skopje: Prosvetno delo, str. 80–97.
- Bezdanov, S. (ur.). (1979). *Razvitokot i reformata na vospitaniето i obrazovanieto vo SR Makedonija*. Kniga II. Skopje: Republički sekretariјat za nauka i obrazovanie na SR Makedonija.
- Bezić, K. (1978). Tito o odgoju i obrazovanju. V: *Tito o odgoju i obrazovanju i jaćanje odgojne funkcije škole (Zbornik materijala za savjetovanja u Crikvenici, 3. i 4. studenoga 1977)*. Zagreb: Školske novine, str. 10–39.
- Bognar, L. in Matijević, M. (b. l.). *Dvadeset godina jedne didaktike – kako smo stvarali Didaktiku*. Dostopno na:
<http://ladislav-bognar.net/files/Kako%20smo%20stvarali%20Didaktiku%20%284%29.pdf>
 (pridobljeno 10. 2. 2015).
- Damjanovski, A. (1985). Četirieset godini sloboden razvoj na vospitaniето i obrazovanieto vo Makedonija. V: N. Andovska (ur.). *Vospitaniето i obrazovanieto vo Makedonija (1943–1983)*. Skopje: Prosvetno delo, str. 23–43.
- Deset godini na spisaniето Prosvetno delo*. (1955). *Prosvetno delo*, 10, št. 7–8, str. 331–341.
- Deseti kongres SKJ*. (1974). Beograd: Izdavaćki centar Komunist.
- Dewey, J. (1949). *The School and Society*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Dewey, J. (1935). *Škola i društvo*. Nova Gradiška: Štamparija Nikola Debać.
- Enciklopediski rećnik pedagogije*. (1963). Zagreb: Matica Hrvatska.
- Hristov, A., Todorovski, M. in Veljanovski, N. (ur.). (1984). *ASNOM, Dokumenti*. Skopje, T. I in II, kn. 1 in 2.
- Jurukova, N. (1990). *Osnovnoto vospitanie i obrazovanie vo Makedonija (1944–1950)*. Skopje: Institut za nacionalna istorija.
- Kamberski, K. (1994). *Od bukvar do univerzitet*. Skopje: Prosvetno delo.
- Kamberski, K. (ur.). (2000). *Predućilšnoto i osnovnoto vospitanie i obrazovanie vo Republika Makedonija*. Skopje: Filozofski fakultet.
- Koprovski, L. (1985). Četirieset godini na spisaniето Prosvetno delo. *Prosvetno delo*, 40, št. 5–10, str. 1–6.
- Krneta, L. (1978). *Pedagogija*. Beograd: Naućna knjiga.
- Mućić, V. (1963). Stanje i problemi metodologije pedagogije kod nas. *Pedagogija*, št. 3, str. 353–361.

- Nastaven plan i programa za osnovnite učilišta.* (1950). Skopje: Ministerstvo za prosveta na NR Makedonija.
- Nastaven plan i programa za osnovnite učilišta vo Socijalistička Republika Makedonija.* (1966). Skopje: Republički zavod za unapreduvanje na škostvoto na SR Makedonija.
- Opšta programska struktura so nastaven plan za osnovnoto vospitanie i obrazovanie.* (1981). Skopje: Republički zavod za unapreduvanje na obrazovanieto i vospitanieto na SR Makedonija.
- Osnovno učilište – opšta programska struktura so nastaven plan i program.* (1973). Skopje: Republički zavod za unapreduvanje na školstvoto na SR Makedonija.
- Pedagoška akademija Kliment Ohridski – Skopje 1947–1972.* (1972). Skopje: Pedagoška akademija.
- Petranović, B., Končar, R. in Radonjić, R. (ur.). (1983). *Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948–1952)*. Beograd.
- Potkonjak, N. (1977). *Teorijsko-metodološki problem pedagogije*. Beograd: Prosveta.
- Potkonjak, N. (1989). Ostvaruvanje na idejno-vospitnata komponenta vo procesot na socijalističkoto vospituvanje i obrazovanie na mladata generacija. V: A. Damjanovski idr. *Idejnata funkcija na vospitno-obrazovnata rabota vo sovremeni uslovi*. Skopje: Centar za idejno-teoretska rabota i marksističko obrazovanie pri GK SKM, Skopje, Društvo na pedagogite na Skopje, str. 41–50.
- Rakovodstvo za učitelite od dolniot kurs na osnovnite učilišta vo Makedonija za učebnata 1944/45 god.* (1945). Skopje: Poverenstvo za narodna prosveta.
- Rezolucija Savezne skupštine o razvoju vaspitanja i obrazovanja na samoupravnoj osnovi. (1970). *Službeni list SFRJ*, št. 5.
- Statistički godišnik na SRM* (1968). Skopje: Republički zavod za statistika.
- Sredno obrazovanie, nastavni planovi i programi za podgotvitelniot period.* (1973). Skopje: Republički zavod za unapreduvanje na školstvoto.
- Temkov, K., Petreska, D. in Korubin, J. (ur.). (2006). *Filozofski fakultet vo Skopje*. Skopje: Univerzitet Sv. Kiril i Metodij, Filozofski fakultet, Skopje.
- Ustav na NRM. (1947). *Služben vesnik na NRM*, št. 1.
- Zakon za srednoto obrazovanie. (1970). *Služben vesnik na SRM*, št. 27.
- Zakon za univerzitetot vo Skopje. (1949). *Služben vesnik na NRM*, št. 4.
- Zbornik dokumenti na ASNOM 1944–1964.* (1964). Skopje: INI.
- Zlatku, A. (1985). Vospitanieto i obrazovanieto na decata na narodnostite i drugite narodi vo SRM. V: N. Andovska (ur.). *Vospitanieto i obrazovanieto vo Makedonija (1943–1983)*. Skopje: Prosvetno delo, str. 170–178.
- Veljanovski, N. (ur.). (1987). *ASNOM, Dokumenti*. Skopje, T. I, kn. 3.
- Žlebnik, L. (1983). *Opšta istorija školstva i pedagoških ideja*. Beograd: Prosvetni pregled, Gornji Milanovac: Dečje novine.